

Ustawa rządowa z 3 maja 1791 r. (Konstytucja 3 maja) - Tekst polski

W imię Boga, w Trójcy Świętej Jedyne.

Stanisław August¹ z Bożej łaski i woli Narodu Król Polski, Wielki Książę Litewski, Ruski, Pruski, Mazowiecki, Żmudzki, Kijowski, Wołyński, Podolski, Podlaski, Inflancki, Smoleński, Siewierski i Czernichowski, wraz ze stanami skonfederowanymi, w liczbie podwójnej² naród polski reprezentującymi. Uznając, iż los nas wszystkich od ugruntowania i wydoskonalenia konstytucji narodowej jedynie zawisł, długim doświadczeniem poznawszy zadawnione rządu naszego wady, a chcąc korzystać z pory, w jakiej się Europa znajduje³, i z tej dogorywającej chwili, która nas samym sobie wróciła, wolni od hańbiących obcej przemocy nakazów, ceniąc drożej nad życie, nad szczęśliwość osobistą, egzystencję polityczną, niepodległość zewnętrzną i wolność wewnętrzną narodu, którego los w ręce nasze jest powierzony, chcąc oraz na błogosławieństwo, na wdzięczność współczesnych i przyszłych pokoleń zasłużyć, mimo przeszkód, które w nas namiętności sprawować mogą dla dobra powszechnego, dla ugruntowania wolności, dla ocalenia Ojczyzny naszej i jej granic z największą stałością ducha, niniejszą konstytucję uchwalamy i tę całkowicie za świętą, za niewzruszoną deklarujemy, dopóki by naród w czasie prawem przepisany, wyraźną wolą swoją nie uznał potrzeby odmienienia w niej jakiego artykułu. Do której to konstytucji dalsze ustawy Sejmu teraźniejszego we wszystkim stosować się mają.

I. Religia panująca

Religią narodową panującą jest i będzie wiara święta rzymska katolicka ze wszystkimi jej prawami; przejście od wiary panującej do jakiegokolwiek wyznania jest zabronione pod karami apostazji. Że zaś taż sama wiara święta przykazuje nam kochać bliźnich naszych, przeto wszystkim ludziom jakiegokolwiek bądź wyznania, pokój w wierze i opiekę rządową winniśmy i dlatego wszelkich obrządków i religii wolność w krajach polskich, podług ustaw krajowych, warujemy.

¹ Stanisław August Poniatowski (1732-1798) – ostatni król Polski, współautor projektu Konstytucji 3 Maja. Jego panowanie przypadło na ciężki okres w dziejach Rzeczypospolitej, stojącej w obliczu zagrożenia utraty państwowego bytu. Poniatowski podejmował szereg inicjatyw w celu poprawienia kondycji kraju. Był jednym z władców, którzy w nieoceniony sposób przyczynili się do rozwoju polskiej kultury i oświaty. Powołał do życia Teatr Narodowy (1765) i Komisję Edukacji Narodowej (1773), pierwsze ministerstwo oświaty w Polsce. Abdykował po trzecim rozbiórze Rzeczypospolitej (1795).

² Przedłużenie konfederacji sejmowej w końcu 1790 roku, połączone z nowymi wyborami, podwoiło skład poselski do 354 posłów i 155 senatorów.

³ Rosja, wspierana przez Austrię, od 1787 roku prowadziła wojnę z Turcją, a w 1788 roku wybuchła wojna rosyjsko-szwedzka. Jednocześnie, dążąc do zerwania z rosyjską kuratelą, Rzeczpospolita starała się zawrzeć układ z Prusami i tym samym wejść do sojuszu łączącego Prusy, Wielką Brytanię i Holandię.

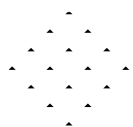
II. Szlachta ziemianie Szanując pamięć przodków naszych jako fundatorów rządu wolnego, stanowi szlacheckiemu wszystkie swobody, wolności, prerogatywy pierwszeństwa w życiu prywatnym i publicznym najuroczyściej zapewniamy, szczególnie zaś prawa, statuta i przywileje temu stanowi od Kazimierza Wielkiego, Ludwika Węgierskiego, Władysława Jagiełły i Witolda brata jego, wielkiego księcia litewskiego, niemniej od Władysława i Kazimierza Jagiellończyków, od Jana Alberta, Aleksandra i Zygmunta Pierwszego braci, od Zygmunta Augusta, ostatniego z linii jagiellońskiej, sprawiedliwie i prawnie nadane, utwierdzamy, zapewniamy i za niewzruszone uznajemy. Godność stanu szlacheckiego w Polsce za równą wszelkim stopniom szlachectwa gdziekolwiek używanym przyznajemy. Wszystką szlachtę równymi być między sobą uznajemy, nie tylko co do starania się o urzędy i o sprawowanie posług ojczyźnie, honor, sławę, pożytek przynoszących, ale oraz co do równego używania przywilejów i prerogatyw stanowi szlacheckiemu służących. Nade wszystko zaś prawa bezpieczeństwa osobistego, wolności osobistej i własności gruntowej i ruchomej tak, jak od wieków każdemu służyły, świątobliwie, nienaruszenie zachowane mieć chcemy i zachowujemy; zaręczając najuroczyściej, iż przeciwko własności czyjejkolwiek żadnej odmiany lub ekscencji w prawie nie dopuścimy, owszem najwyższa władza krajowa i rząd przez nią ustanowiony, żadnych pretensji pod pretekstem iurium regalium¹ i jakimkolwiek innym pozorem do własności obywatelskich bądź w części, bądź w całości rościć sobie nie będzie. Dlatego bezpieczeństwo osobiste i wszelka własność, komukolwiek z prawa przynależna, jako prawdziwy społeczności węzeł, jako źrenicę wolności obywatelskiej szanujemy, zabezpieczamy, utwierdzamy i aby na potomne czasy szanowane, ubezpieczone i nienaruszone zostawały, mieć chcemy. Szlachtę za najpierwszych obrońców wolności i niniejszej konstytucji uznajemy. Każdego szlachcica cnotę, obywatelstwu i honorowi jej świętość do szanowania, jej trwałość do strzeżenia poruczamy jako jedyną twierdzę ojczyzny i swobód naszych.

¹ Iurium regalium (łac.) – Prawa królewskie.

III. Miasta i mieszczanie Prawo na teraźniejszym sejmie zapadłe pod tytułem: „Miasta¹ nasze królewskie wolne w państwach Rzeczypospolitej” w zupełności utrzymane mieć chcemy i za część niniejszej konstytucji deklarujemy, jako prawo wolnej szlachcie polskiej, dla bezpieczeństwa ich swobód i całości wspólnej ojczyzny nową, prawdziwą i skuteczną dającą siłę. IV. Chłopi włościanie Lud rolniczy, spod którego ręki płynie najobfitsze bogactw krajowych źródło, który najliczniejszą w narodzie stanowi ludność, a zatem najdzielniejszą kraju siłę, tak przez sprawiedliwość, ludzkość i obowiązki chrześcijańskie, jako i przez własny nasz interes dobrze zrozumiany, pod opiekę prawa i rządu krajowego przyjmujemy, stanowiąc, iż odtąd jakiebykolwiek swobody, nadania lub umowy dziedzice z włościanami dóbr swoich autentycznie ułożyli, czyliby te swobody, nadania i umowy były z gromadami, czyli też z każdym osobno wsi mieszkańcem zrobione, będą stanowić wspólny i wzajemny obowiązek, podług rzetelnego znaczenia warunków i opisu zawartego w takowych nadaniach i umowach, pod opiekę rządu krajowego podpadający. Układy takowe i wynikające z nich obowiązki, przez jednego właściciela gruntu dobrowolnie przyjęte, nie tylko jego samego, ale i następców jego lub prawa nabywców tak wiążąc będą, iż ich nigdy samowolnie odmieniać nie będą mocni. Nawzajem włościanie jakiejkolwiek bądź majątności od dobrowolnych umów, przyjętych nadań i z nimi złączonych powinnyści usuwać się inaczej nie będą mogli, tylko w takim sposobie i z takimi warunkami, jak w opisach tychże umów postanowione mieli, które czy na wieczność, czyli do czasu przyjęte, ściśle ich obowiązywać będą. Zawarowawszy tym sposobem dziedziców przy wszelkich pożytkach od włościan im należących, a chcąc jak najskuteczniej zachęcić pomnożenie ludności krajowej, ogłaszamy wolność zupełną dla wszystkich ludzi tak nowo przybywających, jako i tych, którzy by pierwsi z kraju oddaliwszy się, teraz do ojczyzny powrócić chcieli, tak dalece, iż każdy człowiek do państw Rzeczypospolitej nowo z którejkolwiek strony przybyły lub powracający, jak tylko stanie nogą na ziemi polskiej wolnym jest zupełnie użyć przemysłu swego, jak i gdzie chce, wolny jest czynić umowy na osiadłość, roboczną lub czynsze, jak i dopóki się umówi, wolny jest osiadać w mieście lub na wsiach, wolny jest mieszkać w Polsce lub do kraju, do którego zechce, powrócić, uczyniwszy zadosyć obowiązkom, które dobrowolnie na siebie przyjął.

¹ Ustawa z 18 kwietnia „Miasta nasze królewskie wolne w państwach Rzeczypospolitej” jest integralną częścią Ustawy Rządowej z 3 maja. Zob. Volumina Legum t. 9, s. 215-219, <http://www.wbc.poznan.pl/dlibra/publication?id=47642&from=&dirids=1&tab=1&lp=1&QI=5F9DB6E9E0991D3DF948E175AC17FB32-4> (dostęp 12 grudnia 2017).

V. Rząd, czyli oznaczenie władz publicznych Wszelka władza społeczności ludzkiej początek swój bierze z woli narodu. Aby więc całość państw, wolność obywatelską i porządek społeczności w równej wadze na zawsze zostawały, trzy władze rząd narodu polskiego składać powinny i z woli prawa niniejszego na zawsze składać będą, to jest: władza prawodawcza w Stanach zgromadzonych, władza najwyższa wykonawcza w królu i straży i władza sądownicza w jurysdykcjach na ten koniec ustanowionych lub ustanowić się mających. VI. Sejm, czyli władza prawodawcza Sejm, czyli stany zgromadzone, na dwie Izby dzielić się będą: na Izbę Poselską i na Izbę Senatorską pod prezydencja króla. Izba Poselska, jako wyobrażenie i skład wszechwładztwa narodowego, będzie świątynią prawodawstwa. Przeto w Izbie Poselskiej najpierwej decydowane będą wszystkie projekta: 1°,co do praw ogólnych, to jest konstytucyjnych, cywilnych, kryminalnych i do ustanowienia wieczystych podatków, w których to materiałach propozycje od tronu województwom, ziemiom i powiatom do roztrząśnienia podane, a przez instrukcje do Izby przychodzące, najpierwsze do decyzji wzięte być mają. 2°,co do uchwał sejmowych, to jest poborów doczesnych, stopnia monety, zaciągania długu publicznego, nobilitacji¹ i innych nagród przypadkowych, rozkładu wydatków publicznych ordynaryjnych i ekstraordynaryjnych, wojny, pokoju, ostatecznej ratyfikacji traktatów związkowych i handlowych, wszelkich dyplomatycznych aktów i umów, do prawa narodów ściągających się, kwitowania magistratur wykonawczych i tym podobnych zdarzeń, głównym narodowym potrzebom odpowiadających, w których to materiałach propozycje od tronu, prosto do izby poselskiej przychodzić mające, pierwszeństwo w prowadzeniu mieć będą.

¹ Nobilitacja – nadawanie praw szlacheckich.

Izby senatorskiej, złożonej z biskupów, wojewodów, kasztelanów i ministrów, pod prezydencją króla, mającego prawo raz dać votum¹ swoje, drugi raz paritatem² rozwiązywać osobiście lub nadesłaniem zdania swego do tejże izby, obowiązkiem jest:

1°, każde prawo, które po przejściu formalnym w izbie poselskiej do senatu natychmiast przesłane być powinno, przyjąć lub wstrzymać do dalszej narodu deliberacji opisaną w prawie większością głosów; przyjęcie moc i świętość prawa nadawać będzie; wstrzymanie zaś zawiesi tylko prawo do przyszłego ordynaryjnego sejmku, na którym gdy powtórna nastąpi zgoda, prawo zawieszone od senatu przyjęte być musi. 2°, każdą uchwałę sejmową w materiach wyżej wyliczonych, którą izba poselska senatowi przysłać natychmiast powinna, wraz z tą izbą poselską większością głosów decydować, a złączona izb obydwóch większość, podług prawa opisana, będzie wyrokiem i wolą stanów.

Warujemy, iż senatorowie i ministrowie w obiektach sprawowania się z urzędowania swego bądź w straży, bądź w komisji, votum decisivum³ w sejmie nie będą mieli, i tylko zasiadać w ten czas w senacie mają dla dania eksplikacji na zadanie sejmku. Sejm zawsze gotowym będzie: prawodawczy i ordynaryjny.

Rozpoczynać się ma co dwa lata, trwać zaś będzie podług opisu prawa o sejmach. Gotowy, w potrzebach nagłych zwołany, stanowić ma o tej tylko materii, do której zwołanym będzie lub o potrzebie po czasie zwołania przypadłej. Prawo żadne na tym ordynaryjnym sejmie, na którym ustanowione było, znoszone być nie może.

Komplet sejmku składać się będzie z liczby osób, niższym prawem opisanej, tak w izbie poselskiej, jako i w izbie senatorskiej. Prawo o sejmikach, na terażniejszym sejmie ustanowione, jako najistotniejszą zasadę wolności obywatelskiej, uroczysie zabezpieczamy.

¹ Votum (łac.) – głos.

² Paritas (łac.) – równość; w głosowaniu równa ilość głosów „za” i „przeciw”.

³ Votum decisivum (łac.) – z głosem decydującym.

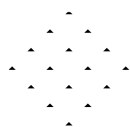

Jako zaś prawodawstwo sprawowane być nie może przez wszystkich i naród wyręcza się w tej mierze przez reprezentantów czyli posłów swoich dobrowolnie wybranych, przeto stanowimy, iż posłowie na sejmikach obrani w prawodawstwie i ogólnych narodu potrzebach podług niniejszej konstytucji uważani być mają jako reprezentanci całego narodu, będąc składem ufności powszechnej. Wszystko i wszędzie większością głosów udecydowane być powinno. Przeto liberum veto¹, konfederacje wszelkiego gatunku i sejmy konfederackie jako duchowi niniejszej konstytucji przeciwne, rząd obalające, społeczność niszczące, na zawsze znosimy. Zapobiegając z jednej strony gwałtownym i częstym odmianom konstytucji narodowej, z drugiej uznając potrzebę wydoskonalenia onej po doświadczeniu jej skutków co do pomyślności publicznej, porę i czas rewizji i poprawę konstytucji co lat dwadzieścia pięć naznaczamy, chcąc mieć takowy sejm konstytucyjny ekstraordynaryjnym podług osobnego o nim prawa opisu.

VII. Król, władza wykonawcza

Żaden rząd najdoskonalszy bez dzielnej władzy wykonawczej stać nie może. Szczęśliwość narodów od praw sprawiedliwych, praw skutek od ich wykonania należy. Doświadczenie nauczyło, że zaniedbanie tej części rządu nieszczęściami napełniło Polskę. Zawarowawszy przeto wolnemu narodowi polskiemu władzę praw sobie stanowienia i moc baczności nad wszelką wykonawczą władzą oraz wybierania urzędników do magistratur, władze najwyższego wykonywania praw królowi w radzie jego oddajemy, która to rada Strażą Praw zwać się będzie. Władza wykonawcza do pilnowania praw i onych pełnienia ściśle jest obowiązana. Tam czynną z siebie będzie, gdzie prawa pozwalają, gdzie prawa potrzebują dozoru egzekucji, a nawet silnej pomocy. Posłuszeństwo należy się jej zawsze od wszystkich magistratur, moc przynaglenia nieposłuszne i zaniedbujące swe obowiązki magistratury w jej rękę zostawiamy.

¹ Liberum veto (łac.) – wolne „nie pozwalam”; zasada ustrojowa Rzeczypospolitej Obojga Narodów dająca prawo każdemu z posłów biorących udział w obradach sejmku do zerwania go i unieważnienia podjętych na nim uchwał.

Władza wykonawcza nie będzie mogła praw stanowić ani tłumaczyć, podatków i poborów pod jakimkolwiek imieniem nakładać, długów publicznych zaciągać, rozkładu dochodów skarbowych przez sejm zrobionego odmieniać, wojny wydawać, pokoju ani traktatu i żadnego aktu dyplomatycznego definitive¹ zawierać. Wolno jej tylko będzie tymczasowe z zagranicznymi prowadzić negocjacje oraz tymczasowe i potoczne dla bezpieczeństwa i spokojności kraju wynikające potrzeby załatwiać, o których najbliższemu zgromadzeniu sejmowemu donieść winna.

Tron polski elekcyjnym przez familie mieć na zawsze chcemy i stanowimy. Doznane klęski bezkrólewioń periodycznie rząd wywracających, powinność ubezpieczenia losu każdego mieszkańca ziemi polskiej i zamknięcie na zawsze drogi wpływom mocarstw zagranicznych, pamięć świetności i szczęścia ojczyzny naszej za czasów rodziny ciągle panujących, potrzeba odwrócenia od ambicji tronu obcych, i możnych Polaków zwrócenia do jednomyślnego wolności narodowej pielęgnowania, wskazały roztropności naszej oddanie tronu Polskiego prawem następstwa. Stanowimy przeto, iż po życiu, jakiego nam dobroć Boska pozwoli, elektor dzisiejszy saski w Polsce królować będzie. Dynastia przyszłych królów polskich zacznie się na osobie Fryderyka Augusta², dzisiejszego elektora saskiego, którego sukcesorom de lumbis³ z płci męskiej tron polski przeznaczamy. Najstarszy syn króla panującego po ojcu na tron następować ma. Gdyby zaś dzisiejszy elektor saski nie miał potomstwa płci męskiej, tedy mąż przez elektora, za zgodą stanów zgromadzonych córce jego dobrany zaczynać ma linię następstwa płci męskiej do tronu polskiego. Dla czego Marię Augustę Nepomucenę⁴, córkę elektora, za infantkę deklarujemy, zachowując przy narodzie prawo, żadnej preskrypcji podpadać nie mogące, wybrania do tronu drugiego domu, po wygaśnięciu pierwszego.

Każdy król, wstępując na tron, wykona przysięgę Bogu i narodowi na zachowanie konstytucji niniejszej, na pacta conventa⁵, które ułożone będą dzisiejszym elektorem saskim jako przeznaczonym do tronu i które, tak jak dawne, wiązać go będą.

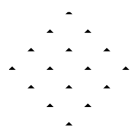
¹ Definitive (łac.) – ostatecznie.

² Fryderyk August I (1750-1827) – wnuk króla Polski Augusta III, po którym odziedziczył panowanie w Saksonii. W 1806 roku koronował się na pierwszego króla Saksonii. Rok później na mocy traktatu w Tylży został władcą Księstwa Warszawskiego. Trwanie przy napoleońskiej Francji pozbawiło go władzy nad Wisłą, a także doprowadziło do znacznego okrojenia terytorium Saksonii na rzecz Prus.

³ De lumbis (łac.) – z lędźwi; tzn. rodzonym.

⁴ Maria Augusta Nepomucena Wettin (1782-1863) – córka elektora saskiego Fryderyka Augusta I (późniejszego króla Saksonii i księcia warszawskiego). Na mocy Konstytucji 3 Maja 1791 roku została uznana za infantkę, czyli potencjalną sukcesorkę polskiego tronu.

⁵ Pacta conventa – umowa między nowo obranym królem elekcyjnym a szlachtą, określająca wzajemne prawa i obowiązki oraz zobowiązania wyborcze monarchy. Ich podpisanie było w Rzeczypospolitej warunkiem koronacji. Pierwsze uzgodniono z Henrykiem Walezym w 1573 roku.

Osoba króla jest święta i bezpieczna od wszystkiego. Nic sam przez się nie czyniący, za nic w odpowiedzi narodowi być nie może. Nie samowładcą, ale ojcem i głową narodu być powinien i tym go prawo i konstytucja niniejsza być uznaje i deklaruje. Dochody, tak jak będą w paktach konwentach opisane, i prerogatywy tronowi właściwe, niniejszą konstytucją dla przyszłego elekta zawarowane, tkniętymi być nie będą mogły.

Wszystkie akta publiczne, trybunały, sądy, magistratury, monety, stemple pod królewskim iść powinny imieniem. Król, któremu wszelka moc dobrze czynienia zostawiona być powinna, mieć będzie ius gratiandi¹ na śmierć wskazanych, prócz in criminibus status². Do króla rozrządzenie najwyższe siłami zbrojnymi krajowymi w czasie wojny i nominowanie komendantów wojska należeć będzie, z wolną atoli ich odmianą za wolą narodu; patentować oficerów i mianować urzędniki podług prawa niższego opisu, nominować biskupów i senatorów podług opisu tegoż prawa oraz ministrów, jako urzędników pierwszych władzy wykonawczej, jego będzie obowiązkiem.

Straż, czyli rada królewska, do dozoru, całości i egzekucji praw królowi dodana, składać się będzie: 1°, z prymasa, jako głowy duchowieństwa polskiego i jako prezesa komisji edukacyjnej, mogącego być wyręczonym w straży przez pierwszego ex ordine³ biskupa, którzy rezolucji podpisywać nie mogą; 2°, z pięciu ministrów, to jest ministra policji, ministra pieczęci, ministra belli⁴, ministra skarbu, ministra pieczęci do spraw zagranicznych; 3°, z dwóch sekretarzy, z których jeden protokół straży, drugi protokół spraw zagranicznych trzymać będą, obydwa bez votum decydującego.

Następca tronu, z małoletności wyszedłszy i przysięgę na konstytucję wykonawszy, na wszystkich straży posiedzeniach, lecz bez głosu, przytomnym być może.

¹ Iusagratandi (łac.) – prawo łaski.

² In criminibus status (łac.) – w przestępstwach zbrodni stanu.

³ Ex ordine (łac.) – z porządku, według hierarchii.

⁴ Belli (łac.) – wojny.

Marszałek sejmowy, jako na dwa lata wybrany, wchodzić będzie w liczbę zasiadających w straży, bez wdawania się w jej rezolucje, jedynie dla zwołania sejmu gotowego w takim zdarzeniu: gdyby on uznał w przypadkach, koniecznego zwołania sejmu wymagających rzetelną potrzebę, a król go zwołać wzbraniał się; tedy tenże marszałek do posłów i senatorów wydać powinien listy okólne, zwołując onych na sejm gotowy i powody zwołania tego wyrażając. Przypadki zaś do koniecznego zwołania sejmu są tylko następujące:

- 1°, w gwałtownej potrzebie do prawa narodu ściągającej się, a szczególnie w przypadku wojny ościennej;
- 2°, w przypadku wewnętrznego zamieszania grożącego rewolucją kraju lub kolizją między magistraturami;
- 3°, w widocznym powszechnym głodzie niebezpieczeństwie;
- 4°, w osierociałym stanie ojczyzny przez śmierć króla lub w niebezpiecznej jego chorobie.

Wszystkie rezolucje w Straży roztrząsane będą przez skład wyżej wspomniany. Decyzja królewska po wysłuchanych wszystkich zdaniach przeważać powinna, aby jedna była w wykonaniu prawa woła. Przeto każda ze straży rezolucja pod imieniem królewskim i z podpisem ręki jego wychodzić będzie. Powinna jednak być podpisana także przez jednego z ministrów, zasiadających w straży, i tak podpisana do posłuszeństwa wiązać będzie, i dopełniona być ma przez komisje lub przez jakiekolwiek magistratury wykonawcze, w tych jednak szczególnie materiach, które wyraźnie niniejszym prawem wyłączone nie są. W przypadku, gdyby żaden z ministrów zasiadających decyzji podpisać nie chciał, król odstąpi od tej decyzji, a gdyby przy niej upierał się, marszałek sejmowy w tym przypadku upraszać będzie o zwołanie sejmu gotowego i jeżeli król opóźniać będzie zwołanie, marszałek to wykonać powinien. Jako nominowanie wszystkich ministrów, tak i wezwanie z nich jednego od każdego administracji wydziału do rady swojej, czyli straży, króla jest prawem. Wezwanie to ministra do zasiadania w straży na lat dwa będzie z wolnym onego nadal przez króla potwierdzeniem. Ministrowie do straży wezwani w komisjach zasiadać nie mają. W przypadku zaś, gdyby większość dwóch trzecich części wotów sekretnych obydwóch izb złączonych na sejmie ministra bądź w straży, bądź w urzędzie odmiany żądała, król natychmiast na jego miejsce innego nominować powinien.

Chcąc, aby Straż Praw narodowych obowiązana była do ścisłej odpowiedzi narodowi za wszelkie onych przestępstwa, stanowimy, iż gdy ministrowie będą oskarżeni przez deputację do egzaminowania ich czynności wyznaczoną o przestępstwo prawa, odpowiadać mają z osób i majątków swoich. W wszelkich takowych oskarżeniach stany zgromadzone prostą większością wotów izb złączonych odesłać obwinionych ministrów mają do sądów sejmowych po sprawiedliwe i wyrównywające przestępstwu ich ukaranie lub przy dowiedzionej niewinności od sprawy i kary uwolnienie.

Dla porządnego władzy wykonawczej dopełnienia ustanawiamy oddzielne komisje, mające związek ze strażą i obowiązane do posłuszeństwa tejże straży. Komisarze do nich wybierani będą przez sejm dla sprawowania urzędów swoich w przeciągu czasu prawem opisanego.

Komisje te są:

- 1°, edukacji;
- 2°, policji;
- 3°, wojska;
- 4°, skarbu.

Komisje porządkowe wojewódzkie, na tym sejmie ustanowione, równie do dozoru straży należące, odbierać będą rozkazy przez wyżej wspomniane pośrednicze komisje, respective co do obiektów każdej z nich władzy i obowiązków.

VIII. Władza sądownicza

Władza sądownicza nie może być wykonywana ani przez władzę prawodawczą, ani przez króla, lecz przez magistratury na ten koniec ustanowione i wybierane. Powinna zaś być tak do miejsc przywiązana, żeby każdy człowiek bliską dla siebie znalazł sprawiedliwość, żeby przestępny widział wszędzie groźną nad sobą rękę krajowego rządu.

1°, Ustanawiamy przeto sądy pierwszej instancji dla każdego województwa, ziemi i powiatu, do których sędziowie wybierani będą na sejmikach. Sądy pierwszej instancji będą zawsze gotowe i czuwające na oddanie sprawiedliwości tym, którzy jej potrzebują. Od tych sądów iść będzie apelacja na trybunały główne, dla każdej prowincji być mające, złożone również z osób na sejmikach wybranych. I te sądy tak pierwszej, jako i ostatniej instancji będą sądami ziemiańskimi dla szlachty i wszystkich właścicieli ziemskich z kimkolwiek, *in causis iuris de facti*¹.

2°, Jurysdykcje zaś sądowe wszystkim miastom podług prawa sejmu teraźniejszego o miastach wolnych królewskich, zabezpieczamy.

3°, Sądy referendarskie² dla każdej prowincji osobne mieć chcemy w sprawach włościan wolnych dawnymi prawami sądowi temu poddanych.

4°, Sądy zadworne³, asesorskie⁴, relacyjne⁵ i kurlandzkie zachowujemy.

5°, Komisje wykonawcze będą miały sądy w sprawach, do swej administracji należących.

6°, Oprócz sądów w sprawach cywilnych i kryminalnych dla wszystkich stanów będzie sąd najwyższy, sejmowy zwany, do którego przy otwarciu każdego sejmu wybrane będą osoby. Do tego sądu należeć będą występki przeciwko narodowi i królowi, czyli *crimina status*⁶. Nowy kodeks praw cywilnych i kryminalnych przez wyznaczone przez sejm osoby spisać rozkazujemy.

IX. Regencja

Straż będzie oraz regencją, mając na czele królową albo w jej nieprzytomności prymasa. W tych trzech tylko przypadkach miejsce mieć może regencja:

1°, w czasie małoletności króla;

2°, w czasie niemocy trwale pomieszanie zmysłów sprawującej;

3°, w przypadku, gdyby król był wzięty na wojnie.

¹ *In causis iuris de facti* (łac.) – w sprawach zgodnie z prawem i procedurą.

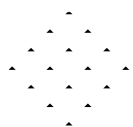
² Sąd referendarski – utworzony w 1507 roku najwyższy sąd dominialny dla chłopów z dóbr królewskich.

³ Sądy zadworne – inaczej sądy królewskie, rozpatrujące sprawy szczególnej wagi; w Rzeczypospolitej kompetencje sądu królewskiego uległy rozdzieleniu pomiędzy sąd sejmowy, marszałkowski, referendarski, asesorski i relacyjny.

⁴ Sądy asesorskie – sąd wywodzący się z dawnych sądów monarszych, który orzekał w sprawach miast królewskich i kwestiach granicznych pomiędzy królewszczynami a dobrami prywatnymi.

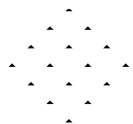
⁵ Sądy relacyjne – sądy królewskie, rozpatrujące sprawy apelacyjne z ziem lennych: Kurlandii i Prus Książęcych, sądu asesorskiego, sądu biskupa prawosławnego, oraz spory o majątek pomiędzy kościołem prawosławnym i greckokatolickim.

⁶ *Crimina status* (łac.) – zbrodnie stanu.

Małoletność trwać tylko będzie do lat 18 zupełnych; a niemoc względem trwałego pomieszczenia zmysłów deklarowana być nie może, tylko przez sejm gotowy większością wotów trzech części przeciwko czwartej izb złączonych. W tych przeto trzech przypadkach prymas korony polskiej sejm natychmiast zwołać powinien, a gdyby prymas tę powinność zwłóczył, marszałek sejmowy listy okólne do posłów i senatorów wyda. Sejm gotowy urządzi kolej zasiadania ministrów w regencji i królową do zastąpienia króla w obowiązkach jego umocuje. A gdy król w pierwszym przypadku z małoletności wyjdzie, w drugim do zupełnego przyjdzie zdrowia, w trzecim z niewoli powróci, regencja rachunek z czynności swoich oddać mu powinna i odpowiadać narodowi za czas swego urzędowania tak, jak jest przepisano o Straży, na każdym ordynaryjnym sejmie z osób i majątków swoich

X. Edukacja dzieci królewskich Synowie królewscy, których do następstwa tronu konstytucja przeznacza, są pierwszymi dziećmi ojczyzny, przeto baczność o dobre ich wychowanie do narodu należy, bez uwłoczenia jednak prawom rodzicielskim. Za rządu królewskiego sam król z strażą i wyznaczonym od stanów dozorcą edukacji królewiczów wychowaniem ich zatrudniać się będzie. Za rządu regencji też z wspomnianym dozorcą edykację ich powierzona mieć sobie będzie. W obydwóch przypadkach dozorca od stanów wyznaczony donosić winien na każdym ordynaryjnym sejmie o edukacji i postępkach królewiczów. Komisji zaś edukacyjnej powinnością będzie podać układ instrukcji i edukacji synów królewskich do potwierdzenia sejmowi, a to, aby jednostajne w wychowaniu ich prawidła wpajały ciągle i wcześniej w umysły przyszłych następców tronu religię, miłość cnoty, ojczyzny, wolności i konstytucji krajowej.

XI. Siła zbrojna narodowa Naród winien jest sobie samemu obronę od napaści i dla przestrzegania całości swojej. Wszyscy przeto obywatele są obrońcami całości i swobód narodowych. Wojsko nic innego nie jest, tylko wyciągnięta siła obronna i porządna z ogólnej siły narodu. Naród winien wojsku swemu nadgrode i poważanie za to, iż się poświęca jedynie dla jego obrony. Wojsko winno narodowi strzeżenie granic i spokojności powszechnej, słowem winno być jego najsilniejszą tarczą. Aby przeznaczenia tego dopełniło nieomylnie, powinno zostawać ciągle pod posłuszeństwem władzy wykonawczej, stosownie do opisów prawa, powinno wykonać przysięgę na wierność narodowi i królowi i na obronę konstytucji narodowej. Użyte być więc wojsko narodowe może na ogólną kraju obronę, na strzeżenie fortec i granic, lub na pomoc prawu, gdyby kto egzekucji jego nie był posłusznym. *Historia ustroju i prawa w Polsce do 1772/1795. Wybór źródeł, oprac. S. Godek, M. Wilczek-Karczewska, Warszawa 2006, s. 222-229.*